

S İ Y A S İ E L M L Ə R**UOT 32****NÜVƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİ PROBLEMİ AZƏRBAYCANIN MİLLİ
TƏHLÜKƏSİZLİYİ KONTEKSTİNDƏ**

Akif Maarif oğlu MARİFLİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının elmlər doktoru proqramı
üzrə dissertantı, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

akif.marifli@gmail.com

XÜLASƏ

Məqalə nüvə terrorizmi təhlükəsizliyi və terror təşkilatlarının siyasi və iqtisadi məqsədləri naminə nüvə və kimyəvi silahların vasitəsilə insanları kütləvi şəkildə öldürməyin üsulları haqqında yazılmışdır. Eyni zamanda məqalədə informasiya texnologiyasının inkişafı nəticəsində insanların internetdən kütləvi qırğın silahlarının istehsalı üçün elmi və texnoloji bütün məlumatlara yiyələnməyindən söhbət açılır.

Dünya təcrübəsindən götürülmüş çoxsaylı nüvə terror hadisələrinə nəzər salınır və bunlar arasındakı oxşar və fərqli cəhətlər üzə çıxarılır. Burada qərb alimlərinin maraqlı təsbitlərinə nəzər yetirilmiş və məsələnin mahiyyəti təhlil edilmişdir. Əsasən, tədqiqatlar arasında fərqliliklərin izahı verilmişdir. Burada nüvə terrorizminin cinayət hüququnda yerini tapması və terroristlərin cəzalandırılması üçün beynəlxalq hüquqi çərçivə yaradılması kimi faktorların qoyuluşu məhz məqalənin aktuallığını önə çəkir. Eyni zamanda yerli və xarici tədqiqatçıların məsələyə fərqli yanaşmalarının maraqlı təhlili də məqalədə yer almışdır.

Burada digər maraqlı məsələ isə Ermənistan ərazisində köhnəlmiş, istismar müddətini başa vurmuş Metsamor Atom Elektrik Stansiyasının indi də işlədilməsinin təkcə Ermənistan üçün deyil, bu işğalçı dövlətin digər qonşuları üçün də böyük təhlükəli olduğunu diqqət mərkəzinə çəkir.

Məqalədə nüvə terrorizminin dünyanı təhdid edən ən güclü təhlükələrdən biri olduğu tədqiq edilərək, yerli və xarici mütəxəssislərin təsbitlərinə müraciət edilir.

Açar sözlər: terror, nüvə, təhlükə, atom, təşkilat, işğal, bomba.

ПРОБЛЕМА ЯДЕРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена безопасности ядерного терроризма и методам массового убийства людей посредством ядерного и химического оружия ради политических и экономических целей террористических организаций. В то же время в статье говорится о том, что в результате развития информационных технологий люди получили доступ посредством Интернета ко всей научно-технической информации для производства оружия массового уничтожения.

В данной статье рассматриваются многочисленные инциденты из мировой практики, связанные с ядерным терроризмом, и выявляются сходные и отличительные черты между ними. Здесь также были рассмотрены интересные выводы западных ученых и проанализирована суть проблемы. Было предоставлено объяснение различий между исследованиями. Рассмотрение таких факторов, как создание международных правовых рамок для понятия ядерного терроризма в уголовном праве и наказания террористов, указывает на актуальность статьи. Одновременно с этим, в статье был также приведен интересный анализ различных подходов отечественных и зарубежных исследователей к данному вопросу.

В центре внимания находится проблема эксплуатации устаревшей Атомной Электростанции «Мецамор» с истекшим сроком службы, находящейся на территории Армении, что представляет большую опасность не только для Армении, но и для других соседних стран этого оккупирующего государства.

Данная статья рассматривает ядерный терроризм, как одну из самых больших мировых угроз, и содержит ряд выводов местных и зарубежных экспертов.

Ключевые слова: террор, ядерной, угроза, атом, организация, оккупация, бомба.

NUCLEAR SECURITY PROBLEM IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY OF AZERBAIJAN

SUMMARY

The article is about the security of nuclear terrorism and the methods of the mass murder by means of nuclear and chemical weapons for the sake of political and economic purposes of terrorist organizations. At the same time, the article mentions that as a result of the development of information technology, people get access to all the scientific and technological information for the production of weapons of mass destruction from the Internet.

The numerous nuclear terrorist incidents taken from world history are exposed and similar and distinctive attitudes are revealed. Here, the interesting findings of western scientists were examined and the essence of the issue was analyzed. Basically, the differences between researches has been explained. Here, the factors as the determination of nuclear terrorism in the criminal law and the creation of an international legal framework for the punishment of terrorists highlights the relevance of the article. At the same time, an interesting analysis of the different approaches of local and foreign researchers to the issue were also mentioned in the article.

Another interesting point here is that the article stresses the use of the outdated and time expired Metsamor Nuclear Power Plant in the territory of Armenia at present, is dangerous, not only for Armenia, but also for the neighbors of this occupying country.

The article explores the fact that nuclear terrorism is one of the most life-threatening dangers in the World and consults the findings of local and foreign experts.

Keywords: terror, nuclear, threat, atom, organization, occupation, bomb.

Nüvə terrorizmi, insanların və ya terrorist təşkilatların siyasi və iqtisadi məqsədləri naminə nüvə və kimyəvi silahların vasitəsilə insanları kütləvi şəkildə öldürmək, ekoloji zərər vermək, psixoloji qarışıqlıq yaratmaq üçün istifadə, yaxud istifadə təhdidi ehtiva edən hərəkətlərin reallaşdırılmasıdır (23). XX əsrin 90-cı illərində nüvə terrorizmi təhdidinin ortaya çıxmasının səbəbləri aşağıdakı şəkildə inkişaf etmişdir: İlk olaraq, Sovet İttifaqının yıxılmasının ardından kütləvi qırğın silahlarının bütün növləri üzərindəki nəzarət azalmışdır. İkincisi, informasiya texnologiyasının inkişafıyla birlikdə insanların internetdən kütləvi qırğın silahlarının istehsalı üçün elmi və texnoloji bütün məlumatlara nəqliyyatı asanlaşmışdır (27).

Nüvə terroru ilə bağlı dünya təcrübəsində hissedilməz çoxballı yayıcılıq təsiri ilə yadda qalan ilk terror hücumundan biri kimi 1995-ci ildə Tokyo metropolitenində baş vermiş hadisəni xatırlatmaq yerinə düşərdi. Belə ki, bu zaman iysiz, rəngsiz və yüksək zəhərli sinir qaz sarin şəhərin metro sistemində buraxılmış və nəticədə 12 nəfər ölmüş, 5500 nəfər isə müxtəlif dərəcəli bədən xəsarətləri almışlar (22, 26). Yapon mənşəli yeni dini hərəkat olan Aum Şinrikyonun (Təşkilat Aum Shinrikyonun adını daşıyır) üzvləri törədilmiş terror aktının məsuliyyətini öz üzərlərinə götürmüşdülər. Bu hərəkat 2000-ci ildən sonra Alef (Aleph) adlanmağa başladı (21). Nüvə enerjisinin inkişafı, kütləvi qırğın silahlarına asanlıqla nail olmağa ciddi bir şəkildə təsir etməkdədir. Müasir dövrdə 30-dan çox ölkədə 440 sənaye və 280 tədqiqat reaktoru çalışır ki, bundan da min meqabaytlıq bir reaktor bir il ərzində 40-50 atom bombası istehsalı qədər platon istehsal edə bilər (18).

Dövlətlər üçün ən böyük təhlükələrdən biri, nüvə silahlarının terroristlər tərəfindən oğurlanması və terrorist hərəkatlarda istifadə edilməsi təhlükəsi ehtiva etməsidir. Nüvə silah istehsalında istifadə edilən maddələrin terrorçuların əlinə keçməsi də eyni təhlükələrə daxildir. Tibb, sənaye, nəzarət və ölçü aparatlarından geniş bir şəkildə istifadə olunan radioaktiv mənbələrin idarə edilməməsi, bu cür maddələrin minlərlə itkisinə gətirib çıxarmışdır və terrorçu təşkilatlar tərəfindən bunların əldə edilməsi asanlaşmışdır (18).

ABŞ tədqiqat reaktorlarını istifadə etmək üçün 1978-ci ildən səylə çalışır. Onlar artıq yüksək zənginləşdirilmiş uranın istifadə etməməsini və ümumiyyətlə, ona ehtiyac olmadığı düşüncəsiylə aradan qaldırmağı qarşısına məqsəd qoyurlar. Beləliklə, 1991-ci ildən 30 ölkə nüvə silahının materialından yüksək zənginləşdirilmiş uranı çıxarmışdır (13, s. 60-61). (30 ölkə bunlardır: Braziliya, Bolqarıstan, Kolumbiya, Danimarka, Yunanıstan, İraq, Latviya, Filippin, Portuqaliya, Sloveniya, Cənubi Koreya, İspaniya, Tayland, Avstriya, Çili, Çexiya, Macarıstan, Libya, Meksika, Rumıniya, Serbiya, İsveç, İsveçrə, Tayvan, Türkiyə, Ukrayna, Vyetnam, Özbəkistan, Gürcüstan və Camayka).

Müasir dövrdə nüvə silahından istifadənin nümunəsi kimi 23 noyabr 1995-ci ildə Rusiyada baş vermiş hadisəni göstərmək olar. Terroristlər, Moskvanın İzmaylovskiy Parkına radioaktiv izotop 137 və dinamit ehtiva edən atom bombası yerləşdirərək şəhəri bombalamağı planlaşmışdılar. Bomba, aktivistlər tərəfindən partladılmamışdan az əvvəl yerli televiziya kanalına bildirilmişdir. Bu da, Rusiyadakı Çeçen terrorçuların nüvə silahına nail ola biləcəklərini və bundan məharətlə istifadə edə biləcəyinin bir göstəricisi olaraq qiymətləndirilmişdir (11, s.21-23).

SSRİ-nin dağılması, beynəlxalq nüvə təhlükəsizliyi üçün qorxunc bir təhlükə yaratmışdır. Çünki Sovetlərə aid bütün kütləvi qırğın silahları müstəqilliklərini qazanan dörd ölkə arasında paylanmışdır. Kütləvi qırğın silahlarının Qazaxıstan, Belarus və Ukraynadan Rusiyaya gətirilməsi üçün

siyasi və iqtisadi xaos içində ciddi bir diplomatik səy göstərilmişdir. Rusiya Təhlükəsizlik Xidməti tərəfindən 2 min nüvə bombasının Rusiyaya aparıldığı məlumdur, lakin bütün kütləvi qırğın silahlarının müdafiəsinin təmin edilməsinə dair xüsusi bir zəmanət yoxdur. Terroristlərin hərəkətlərində kütləvi qırğın silahı istifadə edilməsi təhlükəsi bu gün də ciddiliyini qoruyur. ABŞ-ın “qara siyahısında” yer alan 33 beynəlxalq terrorist təşkilatın çoxu nüvə silahı istehsalı üçün istifadə olunan maddələrə maraq doğurmaqdadır.

Əl-Qaidə terror təşkilatının lideri Usama Bin Laden, 1998-ci ildə kütləvi qırğın silahlarının əldə edilməsini bir “dini vəzifə” olduğunu ifadə etmişdir. Əfqanıstanda Əl-Qaidə tərəfindən dəstəklənən təlim düşərgələrində terrorist təşkilat üzvlərinə internetdən, elmi və texnoloji qaynaqlardan, konfranslardan kimyəvi, bioloji, nüvə və radioloji silahlarla əlaqədar məlumatlar verilməmiş. Həmçinin Əl-Qaidənin təhlükəli kimyəvi maddə və toksinlər əldə etmək üçün müəyyən cəhdlər göstərdiyi məlum məsələdir. Əl-Qaidənin Əfqanıstandakı “bürosunda” olan sənədlərdən Bin Ladenin nüvə silahı istehsalı üçün ehtimal ediləndən daha ciddi layihələrinin olduğu müəyyən olunmuşdur. Hətta Laden bəyan etmişdir ki, onda nüvə silahı var və əgər amerikalılar Əfqanıstanda taktiki nüvə sursatlarını tətbiq etmək fikrinə düşsələr, o mütləq əlində olan nüvə silahından istifadə edəcəkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, özlərində zavod şəraitində hazırlanmış nüvə partlayıcıları olsa da, onun tərəfdarları nüvə texnologiyasının nailiyyətlərindən istifadə etmək qabiliyyətlərinə malikdirlər. Bunun üçün də onlara “tam təmiz olmayan bomba” onun partladılması nəticəsində radioaktiv çöküntülər yarada bilən radioaktiv materiallardan olan örtük içərisində yerləşdirilmiş radioaktivliyi yaya bilən qurğunun düzəldilməsi kifayətdir. Müasir dövrdə istək və pul olduğu şəraitdə radiaktiv materialların əldə edilməsi elə də çətin məsələ deyil (6, s.108-109).

Nüvə terrorizminin cinayət hüququnda yerini tapması və terroristlərin cəzalandırılması üçün beynəlxalq hüquqi çərçivə yaradılmışdır. Həmin qanuni çərçivə, müqavilələr, sazişlər, Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyi standartları (International Atomic Energy Agency – IAEA) və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurası (BMT TŞ) qərarlarından ibarətdir. Bundan başqa, nüvə maddələrin təhlükəsizliyini təmin etmək və nüvə silahların qeyri-qanuni hərəkəti ilə mübarizə etmək məqsədiylə başda ABŞ olmaqla, bəzi dövlətlərin liderliyində beynəlxalq platformada, ikitərəfli və çoxtərəfli təşəbbüslər göstərilmişdir. Bunların arasında ən əhəmiyyətliləri, Ortaq Təhlükələrin Azaldılması Təşəbbüsü (Cooperative Threat Reduction Initiative – CTRI), Qlobal Təhdidlərin Azaldılması Təşəbbüsü (The Global Threat Reduction Initiative – GTRI), Nüvə silahının yayılmasına qarşı Təhlükəsizlik Təşəbbüsü (The Proliferation Security Initiative – PSI) və Nüvə Terrorçuluğuna qarşı Mübarizə sahəsində Qlobal Təşəbbüs (The Global Initiative to Combat Acts of Nuclear Terrorism – GICNT) (25). Bu proqramlar, ABŞ-ın nüvə terrorizminə

qarşı “çoxlaylı müdafiə” strategiyasının bir hissəsi olub, nüvə terrorizmi ilə milli və beynəlxalq səviyyədə döyüşməyi hədəfləməkdədir (10, s.101-102).

Nüvə terrorizminə qarşı beynəlxalq mübarizənin hüquqi əsaslandırılmasında xüsusi rol oynayan hüquqi-normativ aktlardan biri də “Nüvə terrorçuluğu əməlləri ilə mübarizə haqqında beynəlxalq konvensiya”dır. Azərbaycan bu konvensiyaya 2 dekabr 2008-ci il tarixində qoşulmuşdur (8, s.3). Qeyd etmək lazımdır ki, 17 dekabr 1996-cı il tarixində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinin 51/210 sayılı qətnaməsi ilə təsis edilmiş Xüsusi Komitənin və Altıncı Komitənin İşçi Qrupu tərəfindən hazırlanmış Nüvə terrorçuluğu əməlləri ilə mübarizə haqqında Beynəlxalq Konvensiya olduqca mühüm bir sənəddir (12, s.17-18).

Bu konvensiyaya görə “Radioaktiv maddə” dedikdə tərkibində öz-özünə parçalanan (bir və ya bir neçə növ ionlaşdırıcı şüalanma, məsələn alfa-şüalanma, beta-şüalanma, neytron şüalanması və qamma-şüalanmanın buraxılması ilə müşayiət olunan proses) nuklidlər olan, özünün radioloji xüsusiyyətləri və ya parçalanma xüsusiyyətləri ilə ölüm, şikəstliklə nəticələnən, mülkiyyətə və ya ətraf mühitə əhəmiyyətli dərəcədə ziyan yetirən nüvə materialı və digər radioaktiv maddələr nəzərdə tutulur (9).

Ümumiyyətlə, Azərbaycan nüvə təhlükəsinin qarşısının beynəlxalq cəhdlərlə alınması məsələsində dəfələrlə öz prinsiplial mövqeyini ən yüksək instansiyalarda bəyan etmişdir. 2010-cu ildən ABŞ Prezidenti Barak Obamanın təşəbbüsü ilə baş tutan Nüvə Təhlükəsizliyi Sammiti həm də beynəlxalq birlik üçün ciddi təhlükə yaradan nüvə terrorçuluğunun qarşısını almağa həsr olunan yüksək səviyyəli zirvə görüşüdür. Nüvə təhlükəsizliyi üzrə ilk Beynəlxalq Sammit 2010-cu ildə ABŞ-ın paytaxtı Vaşinqtonda keçirilib. Daha sonra belə sammitlər 2012-ci ildə Cənubi Koreyanın paytaxtı Seulda, 2014-cü ildə Niderlandın Haaqa şəhərində baş tutub. Həmin sammitdə 58 ölkənin dövlət və hökumət başçıları iştirak ediblər (3, s.1).

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 24 aprel 2008-ci il tarixli 746 Nəli Fərmanı ilə respublikamızda nüvə və radioloji təhlükəsizlik sahəsində yaranan münasibətlərin nizamlanması, respublikamızın üzərinə düşən beynəlxalq öhdəliklərin lazımcıca yerinə yetirilməsi məqsədilə Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Nüvə və Radioloji Fəaliyyətin Tənzimlənməsi üzrə Dövlət Agentliyi təsis edilmiş və 3 aprel 2009-cu il tarixli 74 nömrəli Fərmanla Agentliyin Əsasnaməsi təsdiq edilmişdir (1, s.1-2). Agentlik əhalinin və ərazilərin nüvə və radiasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, nüvə və radioloji fəaliyyətin tənzimlənməsi sahəsində dövlət siyasətinin hazırlanmasında iştirak edən, bu siyasətin həyata keçirilməsini təmin edən və həmin sahədə dövlət nəzarətini həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanıdır. Nüvə silahının yayılma təhlükəsini və coğrafi mövqeyimizi nəzərə alaraq Azərbaycan, ərazisindən nüvə qaçaqmalçılığı üçün tranzit marşrutu kimi istifadəsi edilməsi hallarının qarşısının

alınmasına xüsusi əhəmiyyət verir. Azərbaycan beynəlxalq tərəfdaşlarla sıx əməkdaşlıq edərək yüksək standartlara əsaslanan möhkəm qanunverici baza vasitəsilə ixraca nəzarət üçün güclü sistem yaratmışdır. Bu sistem nüvə qaçaqmalçılığının qarşısının alınmasında özünü etibarlı mexanizm kimi doğruldur.

27 mart 2012-ci il tarixində prezident İlham Əliyev Seulda Nüvə Təhlükəsizliyi Sammitinin birinci plenar iclasında çıxışı zamanı qeyd etmişdir ki, Azərbaycan global nüvə təhlükəsizliyinə mühüm əhəmiyyət verir və Beynəlxalq Nüvə Terrorçuluğu Aktlarının aradan qaldırılması Konvensiyası və Nüvə Materiallarının fiziki qorunması kimi mühüm beynəlxalq sazişlərə qoşulmuşdur. Azərbaycan nüvə təhlükəsizliyini təmin edən norma və standartların formalaşdırılması işində Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyinin oynadığı rolu vacib hesab edir. Ölkəmiz nüvə təhlükəsizliyinin müxtəlif aspektləri ilə bağlı Agentliklə uğurlu əməkdaşlıq qurmuşdur. Azərbaycan coğrafi şəraitini və ətraf mühit üçün baş verə biləcək transsərhəd fəsadları nəzərə alaraq, mülki məqsədlər üçün nüvə qurğularının təhlükəsizliyini və etibarlılığını möhkəmləndirmək məqsədilə göstərilən səyləri tam dəstəkləyir. Sunami nəticəsində Fukusima Atom Elektrik Stansiyasında baş vermiş dəhşətli qəzaya çox ciddi şəkildə yanaşılmasının vacibliyini vurğulayan İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, Azərbaycan Ermənistanın 1976-cı ildə fəaliyyətə başlamış və hazırda köhnəlmiş Metsamor Atom Elektrik Stansiyasından olduqca narahatdır. Metsamor stansiyası bütöv region və yaxınlıqda olan qonşular üçün potensial fəlakət mənbəyidir. O, son illərini yaşayan reaktorun soyudulması üçün zəruri olan su resurslarının çatışmadığı yüksək dərəcəli seysmik zonada yerləşir. Avropa İttifaqı Şərqi Avropa və keçmiş Sovet İttifaqında tikilmiş 66 sovet reaktoru arasında Metsamor reaktorunu “ən köhnəlmiş və ən etibarsız” hesab etmişdir. Hesabatda Metsamor “bütöv region üçün təhlükə” adlandırılır. Bununla belə, biz nüvə enerjisi qurğusunu tikməyi arzulayan tərəfə səlahiyyətləri verəcək regional nüvə təhlükəsizliyini və etibarlılığını müəyyənləşdirən rejimlərin tətbiq edilməsini təklif edirik. Bu halda öz qonşularından razılığın alınması, həmin sahələrin etibarlılığı və təhlükəsizliyi barədə məlumatların şəffaf şəkildə mübadiləsi, yoxlamaların qəbulu və risklərə görə kompensasiyanın ödənilməsi kimi prosedurlar nəzərdə tutula bilər. Azərbaycanın qoşulduğu Nüvə Terrorçuluğuna Qarşı Qlobal Mübarizə Təşəbbüsü və Prinsiplər Toplusu çərçivəsində beynəlxalq razılaşmanın və əməkdaşlığın daha da möhkəmləndirilməsinə çalışırıq (16).

Azərbaycan Respublikasının müvafiq istiqamətdə fəaliyyətinin pozitiv mərhələsi kimi “Milli Nüvə Tədqiqatları Mərkəzi” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin Nizamnaməsi və strukturu təsdiq edildi (5). Cəmiyyətin əsas məqsədi nüvə elmləri, nüvə texnologiyaları və nüvə energetikası sahəsində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsindən, o cümlədən nüvə texnologiyalarının müasir dövrün tələblərinə və milli mənafehlərə uyğun dinc məqsədlərlə inkişaf etdiril-

məsindən və ondan istifadənin təmin olunmasından, nüvə elmləri və texnologiyaları sahəsinin maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılmasından, elmi tədqiqatların genişləndirilməsindən və yüksəkixtisaslı kadr potensialının gücləndirilməsindən ibarətdir.

Nüvə təhlükəsizliyinə qarşı mübarizə tədbirlərinin gücləndirilməsində önəmli məsələlərdən biri də milli qanunvericiliyin gücləndirilməsidir. Bu baxımından “Nüvə materialının fiziki mühafizəsi haqqında” Konvensiyaya qoşulmaq barəsində Azərbaycan Respublikasının Qanunu irəliyə atılmış addımlardan biridir (7). Azərbaycan Respublikası müvafiq icra orqanları arasında Fövqəladə Hallar Nazirliyinin fəaliyyəti də xüsusi ilə aktivdir. Qurum bir sıra beynəlxalq və yerli tədbirlərdə bu məsələlərlə bağlı olaraq praktiki təşəbbüslərini ortaya qoymuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan ərazisindən nüvə texnologiyalarının, materiallarının daşınması cəhdləri var. Əvvəllər də belə cəhdlər olub. Bu istiqamətdə Azərbaycan öz üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirir. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Ermənistan ərazisində köhnəlmiş, istismar müddətini başa vurmuş atom elektrik stansiyası fəaliyyət göstərir. Həmin stansiyanın yerləşdiyi ərazi seysmik zonadır və orada zəlzələ ehtimalı həmişə var. İstismar müddəti çoxdan başa çatmış Metsamor Atom Elektrik Stansiyasının indi də işlədilməsi təkcə Ermənistan üçün deyil, bu işğalçı dövlətin digər qonşuları üçün də böyük təhlükədir (20). Faktiki olaraq Ermənistan yürütdüyü işğalçılıq siyasətinə görə tamamilə təcrid olunmuş, özünə qapanmış şəraitdədir. Belə olan halda oradakı nüvə stansiyasının tullantıları saxlanılır, hətta o nüvə tullantılarının işğal altındakı Azərbaycan ərazilərində basdırılması ilə əlaqədar narahatlıq var. Ermənistanın sabiq baş naziri, parlamentin deputatı Qrant Baqratyan Ermənistanın nüvə silahına malik olması haqda kütləvi informasiya vasitələrində sensasion bəyanatla çıxış etmişdir. Daha sonra isə Ermənistanın hərbi elitasının nüfuzlu nümayəndələrindən biri olan Arkadi Tertadovosyan Ermənistanın dinc Azərbaycan vətəndaşlarına qarşı “çirkli bomba” tətbiq etməyə hazır olduğunu bildirmişdir. Məlumdur ki, həm Ermənistanın, həm də Azərbaycanın atom enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliyi, Nüvə Silahlarının Hərtərəfli Qadağan Olunması üzrə Müqavilə Təşkilatının qarşısında müəyyən öhdəlikləri vardır. Və indi münaqişə tərəflərindən biri olan Ermənistan bütün dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısında yalnız regional təhlükəsizlik sistemində olan tərəfə deyil, həm də bütün bəşəriyyətə qarşı faktiki olaraq meydan oxuyur (15).

Ermənistanın sabiq baş naziri və hazırda millət vəkili olan Q.Baqratyanın Ermənistanın nüvə silahına sahib olması və ondan təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə istifadə edə biləcəyi ilə bağlı açıqlamaları İtaliyanın “Notiziegeopolitiche” analitik-informasiya portalının tədqiqatçı-jurnalisti Culiano Bifolkinin tərəfindən tədqiq və analiz edilərək məqalə formasında dərc

olunmuşdur. Məsələnin araşdırılması üçün müəllifin Ermənistanın İtaliyadakı Səfirliyinə ünvanladığı suala cavab olaraq səfirlik Baqratyanın fikirlərinə şərh vermək istəməyib, lakin istənilən Ermənistan vətəndaşının ölkənin milli təhlükəsizliyi ilə bağlı fikirlərini söyləməkdə azad olduğunu deyib. Azərbaycanın İtaliyadakı Səfirliyi isə mövzuya münasibətdə Azərbaycanın beynəlxalq ictimaiyyəti dəfələrlə Ermənistandan irəli gələn nüvə təhlükəsi və nüvə terroru barədə məlumatlandığını və xəbərdar etdiyini bildirib. Sonda G.Bifolki bildirmişdir ki, Q.Baqratyanın açıqlamaları parlamentin üzvü olan bir şəxsin azad fikirləri olsa da, keçmişdə baş nazir olmuş bir şəxsin fikirlərinin çəkisinin olduğunu da nəzərə almaq lazımdır. Bu fikirlər hazırda vəziyyətin daha da gərginləşdiyi Qafqaz kimi bir bölgədəki təhlükəsizlik məsələlərinə diqqətin yönəldilməsini tələb edir (19).

Ermənistanın bu fəaliyyəti ilə bağlı olaraq hələ 2002-ci ildə Azərbaycan AŞPA-ya özünün sübutlarını təqdim etmişdir: “Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin nəticələrindən biri Ermənistan hərbi qüvvələri tərəfindən işğal edilmiş torpaqlarda, Qarabağ dağlarında və Azərbaycan Respublikasının digər yeddi rayonunda nəzarət edilməyən nüvə zonalarının yaradılması olmuşdur ki, bu da bütün Cənubi Qafqaz regionu üçün ciddi təhlükə törədir. İşğal edilmiş ərazidə 29 nüvə mərkəzi vardır. Bu sahədə radiasiya və nüvə tullantıları 80000 hektar kənd təsərrüfatı torpağını, 150000 hektar meşəni, 22000 hektar şəxsi sahələri və iki yaşayış qəsəbəsini zəhərləmişdir. Ermənistanın “Razdanmaş”, “Armavir”, “Akopyan”, “CakMacMetals” və “Vartaniol” şirkətləri nüvə texnologiyalarını Dağlıq Qarabağdan keçirməklə İrana və İraqa ötürmüşlər. Sonuncu şirkət, həmçinin, işğal edilmiş ərazidə “C-300” və “Tayfun” tipli raketlərin təkmilləşdirilməsi prosesinə cəlb edilmişdir. Sankt-Peterburq Fizika İnstitutunun, Moskvanın Kurçatov adına Nüvə Texnologiyaları İnstitutunun, və Minsk Nüvə Fizikası İnstitutunun laboratoriyaları Qarabağ dağlarında işləyirlər. Bu laboratoriyaların və Ermənistanın “Metsamor” atom stansiyasının nüvə tullantıları xüsusi çəlləklərdə Qarabağın dağlıq regionunda yerləşən Almalı, Kolataq və Seyidbəyli yaşayış sahələrində basdırılmışlar. Baham adalarında yerləşmiş olan “Union Atomic Garbage Plc” adlı atom tullantılarının yerləşdirilməsi üzrə podratçı şirkəti, Qarabağ dağlarında nüvə tullantılarının basdırılması üçün xüsusi beton çalalar tikmişdir. Azərbaycanın işğal edilmiş Cəbrayıl rayonunun təxminən yarısı İran vətəndaşlarına icarəyə verilmişdir. Nüvə tullantıları bu rayonun şərq hissəsində basdırılmışdır və 219 kvadrat kilometrlik sahə yüksək radiasiya ilə əhatə edilmişdir. Bu rayonun İrana yaxın hissəsi (93 kvadrat kilometr) on illiyə İranın sərhəd qüvvələrinə icarəyə verilmişdir. Region üçün mövcud olan nüvə təhlükəsi, həmçinin, Ermənilər tərəfindən 1993-cü ildə Azərbaycanın Kəlbəcər rayonunun işğalı zamanı nüvə döyüş başlıqlarının istifadəsinin nəticəsi kimi özünü biruzə vermişdir və

ekspertlərin rəyi belədir ki, bu zəhərlənmiş zona ən azı iyirmi beş il ərzində təmizlənmə bilər (2).

Nüvə terrorizmi ilə bağlı Azərbaycanı və dünya ictimaiyyətini narahat edən məsələlərdən biri də İranın nüvə proqramıdır. 2001-ci il sentyabr hadisələrindən sonra ABŞ-ın Əfqanıstanda antiterror kompaniyasına başlaması, daha sonra isə İraqda Səddam rejimini devirməsi İranda 1979-cu ildən bərqərar olmuş rejimi də təhlükə altında qoydu. İranın şimalında ABŞ-ın NATO üzvü tərəfdaşı olan Türkiyənin yerləşməsi və ABŞ-ın cənubda - İran körfəzi regionunda aktivliyi İranı öz təhlükəsizliyini təmin etmək yollarını axtarmağa vadar edirdi. İranda belə təminat kimi nüvə silahına yiyələnməyi yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu kimi görürdülər. Lakin sanksiyalar şəraitində yaşayan İran üçün bu çox ağır məsələdir. Belə şəraitdə İrana nüvə sahəsində hər cür yardımını Rusiya göstərir. İranda Rusiyanın böyük iqtisadi maraqları vardı. Həm nüvə sahəsində, həm də hərbi-texniki sahədə əməkdaşlıq Rusiya üçün iqtisadi baxımdan əlverişlidir. Rusiyanın İranla əməkdaşlığı taktiki gediş, yoxsa uzunmüddətli strateji ittifaqa yönələn siyasətdir – sualı bu gün hamını düşündürür. Bu ittifaqa Çinin də meyilli olması bir növ soyuq müharibədən sonra yaranan və ABŞ-ın liderlik etdiyi təkqütblü dünya sisteminə qarşı yeni bir güc mərkəzinin meydana gəlməsini göstərir (4, s.127-133).

Unutmaq lazım deyildir ki, İranın adı daim terrorçuluq fəaliyyətləri ilə birgə hallanmışdır. ABŞ-ın İrana qarşı sanksiyaların birinci əsaslı dövrü 1979-cu ildə başlamışdı. İslam İnqilabı və girov böhranından (24) sonra ABŞ-İran münasibətləri kəskin şəkildə pisləşdi. Bunun cavabında prezident Karter rəsmi Tehranı cəzalandırmaq və öz davranışında dəyişiklik etmək məqsədilə nəzərdə tutulmuş bir sıra iqtisadi sanksiyalar tətbiq etdi. Bu siyasəti Reqan Administrasiyası da davam etdirdi və İranı “beynəlxalq terrorizmin dəstəkçisi” elan etdi. Reqan Administrasiyası həmçinin 1987-ci ildə 12613 sayılı əmri ilə ABŞ Silah İdarəsi nəzarəti altında olan silahların İrana satılmasını, habelə İranın neft və digər məhsullarının ölkəyə idxalına qadağa qoydu. 1992-ci ildə isə Buş Administrasiyası İran-İraq Silahlarının yayılmasının qarşısının alınması üçün sanksiyalar tətbiq etməyə davam etdi (14, s.36-38). 1980-cı ildə Ruhullah Xomeyninin əmri ilə İslam İnqilabının Sepahe – Pasdaran komandanlığı Şurası təsis edildi. 1985-ci ildə isə R.Xomeyni Sepahın quru, hava və su qoşunlarının yaradılması barədə fərman imzaladı. Ölkənin Əsas qanununda (Konstitusiya) islam inqilabını qoruyan hərbi-ideoloji qurum kimi xarakterizə olunan Sepahe-Pasdaran həm də xomeyniçilik ideologiyasının dünyaya ixrac edilməsi funksiyasını həyata keçirirdi. Bir müddət Sepahe – Pasdaran Nazirliyi (nazir Möhsün Rəfiqdust) kimi fəaliyyət göstərən bu qurum 1991-ci ildən etibarən Sepahe – Pasdaran komandanlığı (komandan Möhsün Rzayi) adı altında müstəqil hərbi-ideoloji qurum kimi öz fəaliyyətini genişləndirməyə başladı. Sepah müxtəlif təyinatlı 5 hərbi qurumu özündə birləşdirir: quru qoşunları, hava

qoşunları, dəniz qoşunları, bəsic müqavimət qüvvələr, Qüds qoşunu. Məlumatlara görə, Sepahe – Pasdaranın zabit heyəti 125 min, əsgərlərin sayı isə 275 min nəfərə yaxındır (17).

Belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, nüvə terrorizmi dünyanı təhdid edən ən güclü təhlükələrdən biridir. Dünyada siyasi və hərbi proseslərin gedişi, beynəlxalq miqyasda cərəyan edən proseslər nüvə texnologiyalarının və eləcə də materiallarının asanlıqla ələ keçə bilməsi təhlükəsini formalaşdırır. Bu səbəblə nüvə terrorizminin qarşısının alınması istiqamətində beynəlxalq və milli fəaliyyətin gücləndirilməsi zəruridir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Nüvə və Radioloji Fəaliyyətin Tənzimlənməsi üzrə Dövlət Agentliyi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 aprel 2009-cu il tarixli 74№ li Fərmanı // Azərbaycan qəzeti, 5 aprel 2009-cu il, s.1-2.
2. Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində nüvə texnologiyası və nüvə tullantıları, Sənəd. 9444, 7 may 2002-ci il.
3. Kəngərli R. Azərbaycan dünyanın təhlükəsizliyinə yönəlmiş bütün layihələrdə fəal iştirak edir. // Xalq qəzeti, 29 mart 2014-cü il, s.1.
4. Məmməd zadə G.M. İranın atom energetikasının inkişafı proqramı. // Bakı Universitetinin Xəbərləri №4, Humanitar elmlər seriyası 2011, s.127-133.
5. “Milli Nüvə Tədqiqatları Mərkəzi” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin Nizamnaməsinin və strukturunun təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 382 № li Qərarı, Bakı şəhəri, 3 dekabr 2014-cü il.
6. Nəbiyev Ə. Beynəlxalq terrorçuluq. Monoqrafiya. Bakı 2011. 282 s., s. 108-109.
7. “Nüvə materialının fiziki mühafizəsi haqqında” Konvensiyaya qoşulmaq barəsində Azərbaycan Respublikasının Qanunu, № 547-IIQ, 9 dekabr 2003-cü il. // Azərbaycan qəzeti, 26 dekabr 2003-cü il, № 298.
8. “Nüvə terrorçuluğu əməlləri ilə mübarizə haqqında” Beynəlxalq Konvensiyanın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2 dekabr 2008-ci il, № 725 – IIIQ. // Azərbaycan qəzeti, 16 yanvar 2009-cu il, № 11, s.3.
9. “Nüvə terrorçuluğu əməlləri ilə mübarizə haqqında” Beynəlxalq Konvensiyanın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2 dekabr 2008-ci il, № 725 – IIIQ. // Azərbaycan qəzeti, 16 yanvar 2009-cu il, № 11, Maddə 1.

10. Gerçeker N. Küresel Felaket: Nükleer Terörizm, Uluslararası Hukuk Çerçevesine İlişkin Bir Değerlendirme. // Savunma Bilimleri Dergisi. Mayıs 2013, Cilt 12, Sayı 1, s. 91-121. ss.101-102.
11. Бутков П.П. Терроризм и проблема безопасности в современном мире. Учебное пособие. Санкт-Петербург 2004. 56 с. с.21-23.
12. Barnidge, Jr., Robert P. Non-State Actors and Terrorism. Applying the Law of State Responsibility and the Due Diligence Principle. Hague, T.M.C. Asser Press, 2007. 250 p. pp. 17-18.
13. Bunn M., Malin M. B., Roth N., Tobey W. H. Preventing Nuclear Terrorism Continuous Improvement or Dangerous Decline? Cambridge, MA: Project on Managing the Atom, Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School, March 2016. p.166., pp. 60-61.
14. Gold B., Cordesman A.H., Coughlin-Schulte C. Iran – Sanctions, Energy, Arms Control, and Regime Change. A Report of the CSIS Burke Chair in Strategy. January 2014., p.226., pp.36-38.
15. Ermənistan nüvə terroru ixracatçısı kimi. // <http://www.1news.az/az/koshe/20160519011426370.html>
16. İlham Əliyev Seulda Nüvə Təhlükəsizliyi Sammitinin birinci plenar iclasında çıxış etmişdir. // <http://president.az/articles/4547> (Azərbaycan Respublikasının prezidentinin rəsmi internet saytı)
17. İsabəyli S. Sepahe- pasdaran beynəlxalq terror şəbəkəsinin nüvəsidir / <http://daim.az/view.php?lang=az&menu=37&id=863>
18. Demirci S.R. Nükleer terörizm təhdidi. / http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1014/nukleer_terorizm_tehdidi
19. Bifulchi G. Relazioni Armenia – Azerbaijan: le armi nucleari come deterrente per future aggressioni o minaccia per la sicurezza regionale? 6 maggio 2016. // <http://www.notiziegeopolitiche.net/?p=62864>
20. Early Soviet Reactors and EU Accession. Appendix to Safety of Nuclear Power Reactors. July 2013. // <http://www.world-nuclear.org/information-library/safety-and-security/safety-of-plants/appendices/early-soviet-reactors-and-eu-accession.aspx>
21. Melton J.G. Aleph. Japanese new religious movement. / <https://www.britannica.com/topic/Aleph>
22. Pletcher K. Tokyo subway attack of 1995, Terrorist attack, Japan. / <https://www.britannica.com/event/Tokyo-subway-attack-of-1995>; Daly S, Parachini J, and Rosenau W. Aum Shinrikyo, al Qaeda, and the Kinshasa Reactor: Implications of Three Case Studies for Combating Nuclear Terrorism (Santa Monica, CA: RAND, 2005)
23. <http://usinfo.state.gov/journals/itsp/0305/ijpr/cameron.html>

24. http://www.bbc.com/azeri/international/2015/12/151225_iran_us_hostage
25. <http://www.gicnt.org/>
26. http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/documented_briefings/2005/RAND_DB458.sum.pdf (accessed February 9, 2016).
27. <http://www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/371/3309>